

LEGENDHA PASAREAN ANDONGSARI ING DESA LEDOK KULON KABUPATEN BOJONEGORO

Dening: Rindha Novacerya

ABSTRAK

Legendha Pasarean Andongsari minangka sawijining wujud folklor lisan kang dumunung ing desa Ledok Kulon, Kabupaten Bojonegoro. Legendha kasebut nduweni gegayutan marang lelakone Tumenggung Metaun kang ora gelem kirim upeti marang Mataram, amarga mangerteni yen Mataram sekongkol karo Walanda. Tumenggung Metahun banjur nylamur dadi tukang kuntung lan dadi tukang tambang ing desa Ledok Kulon kanthi jeneng sesinglon Mbah Andongsari. Mbah Andong senengane tetulung kanthi rasa ikhlas, lan ora nyawang sapa kang arep ditulung. Amarga sejatine wong sekti, Mbah Andong nalika nambangake mung ngangkat tekene, banjur prau iku mlaku dhewe. Amarga andhap asor, mbah Andong diajeni ing desa kasebut.

1. Purwaka

Legendha minangka kabudayan daerah lan kalebu folklor lisan. Folklor lisan kang ngrembaka ing Bojonegoro yaiku Legendha Pasarean Andongsari. Legendha iki dumunung ing Desa Ledok Kulon Kabupaten Bojonegoro. Legendha yaiku crita kang asale saka masyarakat, banjur dianggep prastawa kang nduweni sejarah (Hutomo, 1991:22).

Legendha Pasarean Andongsari minangka salah sawijining crita kang ngrembaka ing desa Ledok Kulon Kabupaten Bojonegoro. Pasarean Mbah Andongsari yaiku papan panggonan kang digunakake kanggo semedhi utawa dedonga marang Gusti, supaya apa kang dipengini diijabahi Gusti. Akeh pawongan kang ziarah ing pasarean kasebut, saperlu nganakake tahlilan ing malem Selasa Kliwon lan Jemuah Paing.

Legendha kasebut ora bisa uwal saka lelabuhane Mbah Andongsari kang wis menehi pangorbanan tumrab masyarakat sakupenge, saengga bisa dadi patuladhan

kang becik kanggo masyarakat panyengkuyunge. Mbah Andongsari sejatine minangka Bupati Ngrawan kang mbalela marang pamarintahan Mataram, amarga ora sarujuk Mataram sekongkol karo Walanda. Mbah Andongsari uga minangka pacalang dumadine tambangan Trucuk -- Pengkol.

Legendha Pasarean Andongsari nduwe pangaribawa lan daya kang gedhe tumrab masyarakat sakiwa tengene. Akeh adicara-adicara kang dianakake ing pasarean kanggo mangti lelabuhane Mbah Andongsari. Supaya tetep lestari, mula kabudayan daerah kaya dene legenda iki kudu tetep diuri-uri supaya ora mati kagerus owah gingsire jaman.

2. Andharan

2.1 Mula Bukane Legenda

Mula bukane Legendha Pasarean Andongsari diwiwiti nalika Tumenggung Arya Metaun dadi Bupati Ngrawan (saiki Ngraseh/Dander), kang ora gelem kirim upeti menyang Mataram amarga wis ana campur tangane Walanda. Sultan Mataram banjur ngirim layang marang Panembahan Madura yaiku Cakraningrat, supaya Tumenggung Metaun ditimbal lan diparingi wejangan. Tumenggung Metaun rawuh ing Madura.

Satekane ing Madura, dianankake rembugan gedhen. Rembugan iku ora dadi rembugan kang apik, nanging malah dadi ontran-ontran antarane Tumenggung Metaun lan Cakraningrat. Amarga kalah sekti, Cakraningrat kasil dipateni Tumenggung Metaun nganggo tumbak godhong andong. Tumenggung Metaun dioyak-oyak prajurit saka Madura, banjur nylamur dadi tukang kentrung. Pakeyan kerajaan sapangadek diawadhahi besek, banjur dipenuk. Panjenengane salin nganggo klambi ireng-ireng komprang kaya klambine wong njaluk-njaluk supaya ora ana sing mangerteni yen iku dheweke. Tumenggung Metaun banjur nganggo jeneng sesinglon Mbah Andong.

Pusat pamarentahan kabupaten Ngrawan diterusake patihe, paring asma Ki Songkok. Nalika Ki Songkok munggah dadi bupati, dumadakan diserang prajurit saka Madura jalaran ora narimakake Cakraningrat dipateni Tumenggung saka Ngrawan. Para prajurit ora mangerteni yen pamarentahan Ngrawan wis diganti, saengga Ki Songkok gugur nalika iku. Ki Songkok seda ing peperangan, lan

disarekake ing Mojoranu. Saiki Ki Songkok cinathet minangka bupati kapisan kabupaten Bojonegoro, nanging sejatine bupati sepisan iku Mbah Andong.

Mbah Andong iku pawongan kang sekti. Mung nganggo teken bisa nglakokake prau. Senajan mangkono, Mbah Andong iku ora sesumbar. Panjenengane tetep andhap asor marang sapa wae. Mbah Andong iku ora perduli lagi ewuh ngapa wae mesthi ditinggal, senajan dhahar langsung ditinggal. Mbah Andong yen nambangake wong ya ora nyuwun bayaran. Panjenengane pancen niat lair bating tetulung sapa-dha-padha. Mbah Andong dadi tukang tambang sinambi nyiarake agama ngenprung lan nyiarake agama Islam.

2.2 Pigunane Legendha Pasarean Andongsari tumrab masyarakat panyengkuyunge

Pigunane Legendha Pasarean Andongsari bakal ditintingi nganggo teori kang diandharake Bascom, (ing sajrone Dananjaya, 1984:19) kang njlentrehake yen pigunane folklor iku ana papat, yaiku: minangka sistem *proyeksi*, minangka sarana pangesahing budaya, minangka sarana pendhidikan, lan minangka piranti kanggo meksa lan ngawasi paugeraning masyarakat.

Legendha Pasarean Andongsari bisa menahi pangangen-angen kanggo masyarakat panyengkuyunge. Anane legendha kasebut menahi pangarep-arep supaya bisa slamet anggone urip ing alam ndonya. Akeh piranti kang dijupuk saka legendha, kanggo tolak balak. Kaya dene adicara kirab pusaka kang dikarepake bisa nolak balak. Pusaka godhong andong kang bisa nolak *cuaca buruk*. Babagan kasebut minangka sistem proyeksi masyarakat desa Ledok Kulon.

Anane Legendha Pasarean Andongsari bisa ngesahake kabudayan, kaya dene ing sasi Sura, dina Selasa Kliwon, dianakake manganan (nyadran). Manganan iku tujuwane kanggo ngesiki desa saka memala. Desa kasebut supaya bisa slamet saka bebaya. Kirab pusaka yaiku kabeh pusaka kagungane Mbah Andongsari diubengne desa. Kirab pusaka iku dianakake sadurunge manganan diwiwiti.

Legendha Pasarean Andongsari iki nduweni adicara manganan lan kirab pusaka kang pesertane kabeh masyarakat, kalebu bocah. Adicara kasebut bisa ndhidhik bocah utawa generasi mudha supaya gelem nguri-uri tradhisi leluhure. Manungsa mbutuhake srawung karo wong liya lan njaga paseduluran antarane

tangga teparo. Pasarean Mbah Andongsari iki bisa dadi alat kanggo ngendalekake tumindak ngiwa ing masyarakat sosial, utamane bisa ngraketake paseduluran nalika adicara manganann digelar.

Saliyane piguna utama, uga tuwuh piguna liyane yaiku sing kapisan minangka sarana kanggo nentremake ati. Pasarean Andongsari iki bisa kanggo nentremake ati kang lagi susah. Akeh pawongan kang ndedonga lan semedhi, nentremake ati, nyuwun marang Gusti, supaya diparingi pepadhang. Amarga papan pasareane Mbah Andongsari iku sepi, adoh saka keramean, mula papan pasarean iki kerep dienggo semedhi.

Kapindho yaiku minangka sarana kanggo ngalab berkah. Manungsa urip ing alam donya mesthi kepingin antuk berkah saka Gusti Kang Akarya Jagad. Upaya kanggo antuk berkah iku maneka warna carane, wiwit kanthi cara nyuwun barokah marang Gusti, nganti cara nyimpang. Pasarean Andongsari kerep dienggo ngupaya ngalab berkah kanthi cara ndedonga marang Gusti lumantar Mbah Andong lan Mbah Sari. Mbah Andongsari iki dianggep bisa menehi tetulung amarga dipercaya minangka sesepuh lan nalika jaman isih urip minangka pawongan kang khusuk agamane. Akeh pawongan kang sowan rono, nduweni pangarep-arep supaya bisa munggah pangkat utawa saras anggone nandang lara.

Kaping telu yaiku minangka sarana hiburan lan sumber ekonomi. Legendha Pasarean Andongsari uga minangka hiburan nalika adicara manganan lan kirab pusaka. Manganan bisa uga diarani pesta rakyat amarga nalika adicara kasebut masyarakat padha kumpul, kaya dene nganakake perayaan ing pasarean. Anane mangana lan kirab pusaka, uga menehi kabebasan tumrap para bakul kang dodol ing sakupenge pasarean. Nalika adicara kasebut digelar, akeh bakul dadakan kang nggelar dagangan ing papan kasebut. Bakul kang biyasane ider uga pilih madhok ing pasarean, amarga luwih gampang payu. Bocah-bocah kang melu adicara padha njajan sinambi ngenteni adicara manganan diwiwiti.

2.3 Simbol kang kinandhut ing Legendha Pasarean Andongsari.

Simbol yaiku mujudake odjek utawa prastawa apa wae kang nggambarake kekarepan tartamtu (Sudikan, 2001:180). Legendha Andongsari iki uga nduweni simbol-simbol kang digambarake manungsa liwat piranti-piranti lan adicara kang

ana ing legendha kasebut. Adicara kang ngandhut simbol yaiku adicara manganann, kirab pusaka, lan tahlilan. Piranti panyengkuyung adicara kang ngandhut simbol kaya dene ambeng, kembang lan suruh, serta damar.

Manganann utawa nyadran yaiku adicara kang dianakake saben sasi Sura. Manganann iku minangka wujud syukur dumateng karsane Gusti, amarga wis paring rejeki. Pendhudhuk kang melu manganann ora mung saka desa Ledok Kulon wae, nanging uga saka njaba desa, utawa njaba kutha. Papan panggongan manganann ana ing pasarean Andongsari. Wektu nglaksanakake manganann ing wayah esuk sadurunge duhur, kira-kira jam 11.00 WIB, dina Selasa Kliwon. Pawongan kang melu manganan kudu nggawa ambeng (tumpeng). Ambeng kasebut minangka tandha wujud syukur amarga wis diparingi keslametan dumateng Gusti.

Kirab pusaka iku ngirab pusaka kagungane Mbah Andongsari. Kirab pusaka iki dianakake saben sasi Sura, dina Selasa Kliwon, sadurunge adicara manganan digelar. Pusaka diarak mubeng desa. Saben pusaka kudu ana sing nyekeli dhewe, lan nalika ngarak pusaka ora oleh digenteni wong liya serta dicekeli tangan loro. Tujuwane dianakeke arak-arakan pusaka iku supaya desa Ledok Kulon bisa tentren, ora ana prahara amarga wis dilindungi pusakane Mbah Andongsari.

Tahlilan yaiku ngaji bareng-bareng, wonge luwih saka siji, lan ana sing mimpin. Pasarean Mbah Andongsari iki uga digelar tahlilan nalika dina Jemuah Paing lan Selasa Kliwon. Sadurunge mlebu pasarean, para tamu kudu uluk salam luwih dhisik, banjur matur kekepareane apa dibacutake maca tahlil lan surat yasin.

Saliyane adicara kang minangka simbol, mula ana ubarampe panyengkuyung adicara kasebut, kaya dene ambeng, kembang kan suruh serta damar. Ambeng ing kene diperang maneh dadi loro yaiku ambeng kanggo adicara manganan lan ambeng minangka simbol syukur. Ambeng kanggo adicara manganan isine sega, urap-urap, jangan tempe, jangan kluwih, mie, kering tempe, pindang/panggang/endog, lan jajan pasar utawa sega, jangan menir lan pecel lele. Ambeng kasebut diwedhahi encek (pring dinam, ukurane kira-kira 50m x 50m).

Kapindho ambeng minangka wujud syukur yaiku ambeng kang digawa kanggo syukuran ing pasarean Mbah Andongsari amarga kepinginane wis kelakon. Pawongan kang nggawa ambeng wis janji/nduwe uni yen kepinginane

keturunan bakal nggawa ambeng minangka wujud syukur. Isine ambeng iku panggang ayam, urap-urap, jangan tempe, lan bumbu-bumbu liyane.

Kembang lan suruh yaiku syarat kang kudu digawa nalika menyang pasarean. Kembang dumadi saka kembang telaon lan kembang wangi. Kembang telon yaiku kembang gadhing, kembang mawar, lan kembang kenanga. Kembang wangi yaiku kembang kenanga, kembang mawar, kembang gadhing, lan irisan godhong pandhan. Suruhe temu rose, kang nduweni simbol kekuwatane wanita.

Kembang gadhing nduweni makna eling, eling marang kahanan sakiwa tengene, eling marang awake dhewe, eling marang wong tuwa serta wong-wong kang ditresnani, kang paling penting eling marang sapa kang nggawe kahuripan. Kenanga nduweni arti tumenga, yaiku bisa mangerteni kahanan tangga teparune saengga bisa tulung tinulung marang sapa wae tanpa pamrih. kembang mawar nduweni arti sabar, yaiku supaya dadi pawongan kang sabar lan bisa ngendalekake dhiri marang hawa napsu.

Damar yaiku dilah kanggo madhangi samubarang. Simbol damar kang ana ing pasarean Mbah Andongsari yaiku Mbah Andongsari iki nalika uripe biyen minangka pepadhange masyarakat sakupenge Damar iku panggonane ing sisih kiwa pasareane Mbah Andongsari. Nalika adicara tahlilan, damar iku disumet. Karepe supaya antuk pepadhang ing dalan urip sabanjure, sawise nyuwun petunjuk dumateng Gusti lantaran Mbah Andongsari.

2.4 Nilai budaya kang kinandhut ing Legendha Andongsari.

Nilai budaya yaiku konsep-konsep ing pikirane masyarakat ngenani samubarang kang dianggep nduweni nilai kang luwih kanggo panguripane. Nilai budaya iku ora rinasa wis menahi pangaribawa tumrap solah bawane. Panliten iki nggunakake teorine Djamaris (1993:2).

Nilai budaya kang ngbungake manungsa marang Gustine, yaiku gegayutan dasar hakekate kekerabatan manungsa ing donya iki. Gegayutan nilai budaya iki biyasane yaiku ketakwaan, seneng ndonga, lan seneng pasrah marang Gustine. Pasarean Mbah Andongsari kerep dienggo semedhi utawa dedonga marang Gusti, saengga bisa nuwuhake nilai-nilai ketakwaan lan seneng ndonga.

Nilai budaya kang ngubungake manungsa karo alam yaiku nilai budaya kang ana gegayutane marang alam minangka kesatuan kauripan manungsa ing ngendi dheweke ana. Dumadi saka nyerah saka ketentuwan, nguwasani alam, nggoleki kacocokan, pengaturan lan pemanfaatan sumber daya alam. Legendha Pasarean Andongsari iki nduweni saweneh bab kang ngandhut nilai budaya iki, kaya dene pengaturan lan pemanfaatan sumber daya alam kang dumunung ing adicara manganan.

Nilai budaya gegayutan manungsa marang masyarakat, yaiku nilai-nilai kang ana gegayutane marang kapentingan anggota masyarakat individu. Kaya dene nilai budaya musyawarah, gotong royong, tresna marang bangsa, kepatuhan marang adat, lan keadilan. Legendha Pasarean Andongsari iki menehi conto supaya manungsa bisa rukun lan bisa gotong royong karo tangga teparone.

Nilai budaya kang ngubungake manungsa karo manungsa liya yaiku gegayutane manungsa marang manungsa minangka makhluk sosial. Babagan kang nyakup bab kasebut yaiku keramahan, kesopanan, kejujuran, kawicaksanan lan kaiklasan kang diduweni manungsa marang manungsa liyane. Legendha Pasarean Andongsari bisa manehi tuladha marang masyarakat masyarakat kanggo nindakake nilai-nilai budaya kaya dene, kasopanan, kawicaksanan, lan kaiklasan.

Nilai budaya kang ngubungake manungsa marang awake dhewe iku ana gegayutane marang individune ngadhepi konflik-konflik kang kedadeyan saka awake dhewe. Kaya dene situasi urip individu, amarga dhasar uripe uga dilandhesi marang sipat pribadhine manungsa iku dhewe. Nilai budaya iki dumadi saka sipat-sipate manungsa kaya dene golek ilmu, gelem mergawe kanthi temenan, bisa urip sara, gemi, jujur, andhap asor, serta njaga drajat awake dhewe. Legendha Pasarean Andongsari nduweni saweneh bab kang ngandhut nilai budaya iki, yaiku jujur, lan bisa urip sara.

3. Dudutan

Legendha Pasarean Andongsari minangka folklor lisan kang tuwuh ing desa Ledok Kulon. Legendha kasebut anggone nyebarake kanthi cara lisan, turun-tumurun saka generasi siji menyang generasi sabanjure serta gethok tular. Mula bukane legendah ora ana gandheng cenenge karo mula bukane legendha. Senajan

mangkono, nanging legendha kasebut tetep diuri-uri dening masyarakat panyengkuyunge.

Pigunane Legendha Pasarean Andongsari antarane minangka sistem proyeksi masyarakat, minangka alat pengesah kabudayan, lan minangka alat kendali masyarakat. Banjur tuwuh piguna liyane yaiku minangka sarana kanggo nentremake ati lan minangka papan utawa sarana kanggo ngalab berkah. Piguna legendha iki bisa tuwuh piguna liyane amarga saka pamawase panliti ana katrangan saka informan kang nuwuhake piguna sanjabane piguna kang diandharake Bascom.

Babagan makna, Legendha Pasarean Andongsari nduweni makna kang kinandhut ing saweneh adicara kang dianakake ing pasarean kasebut. Kapisan yaiku adicara minangka simbol ing Legendha Pasarean Andongsari kang ana adicara manganan, kirab pusaka, lan tahlilan. Kaping pindho yaiku ubarampe panyengkuyung adicara Legendha Pasarean Andongsari yaiku ambeng, kembang lan suruh, serta damar.

Saliyane piguna lan makna, ana saweneh nilai budaya kang kinandhut ing Legendha Pasarean Andongsari. Nilai budaya iku antarane nilai budaya kang ngubungake manungsa marang Gustine, nilai budaya kang ngubungake manungsa marang alam, nilai budaya kang ngubungake manungsa marang masyarakat, nilai budaya kang ngubungake manungsa marang manungsa liya, lan nilai budaya kang ngubungake manungsa marang awake dhewe. Kabeh mau diandharake dadi siji ing bab andharan panaliten.

4. Pamrayoga

Folklor lisan ana lan ngrembaka amarga diwarisake kanthi cara turun-tumurun lan gethok tular. Folklor lisan luwih gampang ilang tinimbang sastra tulis, mula perlu dilestarekake supaya tetep ngrembaka. Folklor lisan perlu dilestarekake supaya generasi sabanjure bisa mangerteni crita kang ngrembaka ing daerahe, saengga bisa dadi bombong mongkoke ati. Sairing ngrembakane jaman, kudune para generasi mudha bisa ngembangake folklor lisan kasebut kanthi anane teknologi, saengga folklor lisan daerah bisa dikenal masyarakat njaba. Folklor lisan iki kudu diuri-uri supaya ora ilang.

Panaliten iki nduweni pangarep-arep muga bisa menehi paedah marang wong kang durung mangeteni crita Legendha Pasarean Andongsari. Saliyane iku muga ana panliten kang saemper kanggo njaga kahanan kabudayaan daerah supaya tetep lestari. Sakabehe iku kanggo njaga kahanan kabudayaan kang tansah kagerusnkabudayaan manca.

KAPUSTAKAN

- Arikunto, Suharsimi. 2010. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta:Rineka Cipta
- Arikunto, Suharsini. 2009. *Manajemen Penelitian*. Jakarta:Rineka Cipta
- Danandjaya, James. 1984. *Folklor Indonesia*. Jakarta: Pusaka Utama Gafiti
- Djamaris, Edward. 1993. *Nilai Budaya dalam Beberapa Karya Sastra Daerah di Sumatra*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa
- Endraswara, Suwardi. 2005. *Tradisi Lisan Jawa*. Yogyakarta:Narasi
- _____. 2008. *Metodologi Penelitian Folklor*. Yogyakarta:Medpress
- _____. 2006. *Metodologi Penelitian Kebudayaan*. Yogyakarta: UGM Press
- http://isjd.pdii.lipi.go.id/admin/jurnal/8208179190_1412-8564.pdf.diakses tanggal 23 Oktober 2012
- Haviland, William A. 1989. *Antropologi*. Jakarta:Erlangga
- Hutomo, Suripan. 1991. *Mutiara Yang Terlupakan*. Surabaya:HISKI
- Koentjaraningrat. 1987. *Kebudayaan Mentalitas dan Pembangunan*. Jakarta:Gramedia
- Kuntowijoyo. 1987. *Budaya dan Masyarakat*. Yogyakarta: Tiara Wacana Yogya
- Lantini, Endah Susi, dkk. 1996. *Refleksi Nilai-nilai Budaya Jawa Dalam Serat Suryaraja*. Jakarta: CV Putra Sejati Raya

- Maran, Rafael Raga. 2000. *Manusia dan Kebudayaan dalam Perspektif Ilmu Budaya Dasar*. Jakarta: Rineka Cipta
- Maryaeni. 2005. *Metode Peneliiian Kebudayaan*. Jakarta: Bumi Aksara
- Moleong, Lexy. 2011. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosakarya
- Nurgiyantoro, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Parera, J. D. 2004. *Teori Semantik Edisi ke-2*. Jakarta: Erlangga
- Pusat Bahasa. 2008. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- Santoso, Gempur. 2007. *Metodologi Penelitian Kuantitatif dan Kualitatif*. Jakarta: Prestasi Pustaka Publisher
- Soeadijo, R. G. 2011. *Antropologi Edisi Keempat Jilid I* (terjemahan). Jakarta: Erlangga
- Sudikan, Setya Yuana, 2001. *Metodologi Penelitian Kebudayaan*. Surabaya: UNESA Unipress
- Sutrisno, Mujid lan Purwanto, Hendar. 2005. *Teori-teori Kebudayaan*. Yogyakarta: Kanisius
- Suwandi, Sarwidji. 2006. *Semantik Kajian Makna*. Yogyakarta: KLEIN Press